

УДК 599+502.7

Оцінювання європейських ссавців: підсумки роботи комісії МСОП

Ігор Загороднюк

Оцінювання європейських ссавців: підсумки роботи комісії МСОП. — Загороднюк І. — Подано звіт про робочу зустріч «IUCN European Mammal Assessment», що відбулася в м. Ілліміц (Австрія) 18–22 травня 2006 р. Окрім інформації про саму зустріч, наведено стислий переклад українською офіційного звіту організаторів зустрічі та інформацію про структуру поновлених червоних списків європейських ссавців та потреби охорони ссавців у Європі.

Ключові слова: оцінка видів, раритетна фауна, ссавці, Європа.

Адреса: Лабораторія екології тварин, Луганський національний університет імені Т. Шевченка, вул. Оборонна 2, кімн. 457-Б, Луганськ, 91011, Україна. E-mail: zoozag@ukr.net.

European Mammal Assessment: totals of IUCN workshop. — Zagorodniuk I. — Report about workshop «IUCN European Mammal Assessment», which was hold in Illmitz (Austria) 18–22 May 2006 is presented. Beside general information about this meeting, brief translation into Ukrainian of official report of workshop organizers as well as information about pattern of updated European mammal Red List and main needs in mammal conservation in Europe are given.

Key words: species assessment, rarity fauna, mammals, Europe.

Address: Laboratory of animal ecology and biogeography, Luhansk National University, 2 Oboronna str., office 457-B, Luhansk, 91011, Ukraine. E-mail: zoozag@ukr.net.

Вступ

Навесні 2006 року в Австрії (м. Ілліміц, 18–22 травня) на базі Національного парку «Neusiedler-See» відбулася робоча зустріч МСОП з європейськими фахівцями у галузі вивчення і охорони ссавців. Офіційна назва цієї зустрічі, поширена в Інтернеті та серед фахівців — «ЕМА» (IUCN European Mammal Assessment). На цю зустріч було запрошено близько 40 фахівців з різних країн Європи, і метою цієї зустрічі стало узгодження оцінок охоронного статусу наземних ссавців (за винятком зубра і кількох великих хижаків). Всі оцінки проводилися в глобальному вимірі, за категоріями та критеріями червоних списків МСОП. До задач експертів входило представлення та обговорення даних щодо популяційного статусу, поширення, популяційних трендів, екології, біотопних вимог, загроз, використання та потреб охорони кожного виду. Всі ці дані вносили у відкриту (on-line) пошукову базу «European Mammals Red List» розміщену на сервері EUROPA (European Commission website) та інкорпоровану у вільно доступну базу «IUCN Red List of Threatened Species».

Перший день зустрічі був тренінговим, і експерти МСОП провели кілька вступних занять щодо напрямків діяльності МСОП та цілей поточної зустрічі, критеріїв оцінок і форм обговорення даних та структури бази даних. Протягом наступних днів всі учасники працювали в офісах Національного парку в режимі 4-х паралельних круглих столів, послідовно розглядаючи кожний з видів. Відповідно до вимог організаторів кожний експерт працював переважно в одній з груп (автор працював в групі щодо гризунів і комахоїдних, час від часу відвідуючи засідання групи щодо кажанів). Основні підсумки цієї зустрічі наводяться за офіційним звітом робочої зустрічі ЕМА, розміщеним за адресою:

<http://www.ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/ema/findings.htm>.

Структура загального звіту наступна: 1) резюме, 2) статуси в червоних списках, 3) географічна структура, 4) головні загрози, 5) публікації, 6) пошукова база даних ЕМА. Нижче наведено стислий переклад звіту робочої групи. Варто відразу зазначити, що організаторів зустрічі цікавили, насамперед, дані щодо видів, ареали яких обмежені Європою, при цьому найголовнішу увагу приділяли тим видам, що присутні в ареалі «EU-25», тобто знахідки яких відомі для 25 країн, що входили до Євросоюзу на час проведення робочої зустрічі. Відповідно, оцінки статусу раритетних видів, що поширені на захід не далі України, мали, за критеріями IUCN, символічний статус «least concern», тобто «найменшої уваги». Попри це, спільно з колегами з Російської Федерації (зокрема, з М. Формозовим, О. Тихоновим і Б. Шефтелем) автор взяв участь у створенні для організаторів зустрічі додаткової бази даних щодо статусу і ареалів раритетних видів, що не досягають меж «EU 25», і ця база включає відомості про рідкісні види ссавців, поширені на теренах пострадянських країн.

Резюме ключових відомостей

У загальному резюме ЕМА зазначено, що серед ключових відомостей ЕМА є наступні: • близько 1/6 (15 %) європейських видів ссавців знаходяться під загрозою зникнення та ще 9 % є близькими до визнання загрозливого стану; • частка загрозливих видів є найбільшою серед морських ссавців (22 % проти 14 %); • два європейські види (*Bos primigenius* та *Prolagus sardus*) зникли у глобальному мірлі після 1500 р., ще один (*Eschrichtius robustus*) вимер на регіональному рівні; • понад чверть (27 %) європейських ссавців мають згасаючі популяції і лише 8 % видів мають популяційний ріст. Різноманіття наземних ссавців є найвищим у південно-східній Європі (Балкани, Угорщина та Румунія) і в гірських регіонах Середземномор'я і Середньої Європи. Втрата і деградація біотопів є найбільшою загрозою для наземних ссавців в Європі. Головними загрозами для морських ссавців є випадкова смертність, забруднення і перепромисел. Докладний аналіз результатів роботи ЕМА представлено у звіті «Статус і поширення Європейських ссавців» (Status..., 2006).

Статуси в Червоних списках

Головною метою ЕМА була оцінка статусу європейських ссавців з огляду на два ключові документи: «Категорії і критерії МСОП щодо формування червоних списків» (IUCN Red List..., 2006) та «Керівництво МСОП щодо застосування критеріїв червоних списків на регіональному рівні» (IUCN Guidelines..., 2006). Ці категорії забезпечують чіткі рамки для визначення охоронного статусу видів, з акцентом на ідентифікації тих, що мають найбільший ризик вимирання. У цьому контексті термін «вид під загрозою зникнення» (Threatened) відноситься до всіх тих видів, що класифікуються за категоріями «вразливий» (Vulnerable), «загрозливий» (Endangered) і «критично загрозливий» (Critically Endangered).¹

Експертна група ЕМА оцінила статус наземних видів на двох регіональних рівнях: рівні географічного поняття Європи та на рівні «EU-25» (територія 25 держав, що є членами ЄС на час ініціації ЕМА у 2005 р.). Загалом на рівні Європейського регіону під загрозою зникнення (threatened) знаходяться 14,2 % наземних ссавців, у тім числі 1,5 % з категорією CR, 3,4 % як EN та 9,3 % як VU. Дуже високою частка видів під загрозою зникнення є у морських ссавців — 22,2 %, при тому значна їх кількість (44,4 %) має категорію DD (брак даних). В цілому (наземні та морські ссавці) на загальноєвропейському рівні 15,2 % видів знаходяться під загрозою зникнення (група «threatened»). Ще 9,1 % видів розглядаються як «Near Threatened» та 1,3 % — зниклими на регіональному (RE) або глобальному (EX) рівні.

Ще 51 вид класифіковано як «такі, що не оцінюються» (Not Applicable): з них 22 інтродуковані в Європі після 1500 р., 27 мають маргінальне поширення в Європі, ще два є здичавілими нащадками давніх domestikованих (свійських) тварин.

¹ Дискусії щодо варіантів перекладу категорій для позначення загрози зникнення викладено автором у статті «Раритетна фауна та ознаки раритетності видів», вміщеній у першій частині цього видання. Тут для всієї групи «threatened species» вжито робочу назву «третові види».

Таблиця 1. Суми кількості видів в межах кожної категорії загрози (дані для всієї Європи)

Категорії видів за МСОП	Наземних	Морських
зниклий вид (EX)	2	0
зниклий в природі (EW)	0	0
регіонально зниклий (RE)	0	1
критично загрозовий (CR)	3	2
загрозовий (EN)	7	2
вразливі (VU)	19	2
близькі до загрозового стану (NT)	20	1
найменшої уваги (LC)	146	7
брак даних (DD)	7	12
Разом оцінених видів*	204	27

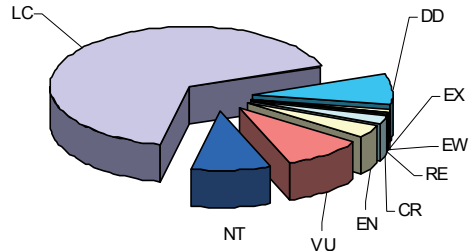

Рис. 1. Охоронний статус ссавців на європейському рівні (центральною є група категорій CR+EN+VU).

* Включаючи види, що вважаються такими, що не претендують на категорії («Not Applicable»).

Документовані популяційні тренди є ключем для оцінки видових статусів, і спеціальні зусилля були зроблені для визначення того, які види згасають, стабільні або зростають. Більш ніж чверть (27 %) європейських ссавців мають популяційне згасання; ще 32 % є стабільними, і лише у 8 % є популяційний ріст. Кількість останніх зросла завдяки успішним видоорієнтованим охоронним акціям. Хоча інформація про тренди відсутня для 33 % видів, і відсоток видів у стані згасання може бути значно вищим.

Вимирання. Два європейських наземних види ссавців (1,0 % від загальної кількості оцінок) відомі як зниклі у період після 1500 року: мова йде про бика первісного (*Bos primigenius*) та пискуху сардинійську (*Prolagus sardus*). Бик первісний має статус «зниклого в дикому стані» (EW), останні дикі особини якого загинули 1627 р. в Польщі, а наразі відома лише свійська форма (корова). Сардинійська пискуха була аборигеном островів Сардинія і Корсика до часу її вимирання, що настав наприкінці 1700-х або початку 1800-х років. Один морський ссавець — сірий кит (*Eschrichtius robustus*) — має статус «регіонально зниклого» (RE). Він мешкав в Північній Атлантиці та суміжних водах, де і був винищений мисливцями не пізніше 1675 року. Нині вид зберігся лише в Північній Тихоокеанії.

Статус за таксономічними групами. Аборигенні наземні ссавці Європи належать до 8 систематичних груп (рядів). Між ними існують суттєві відмінності як за кількістю видів, так і статусом загрози (табл. 2). Ряди мишоподібних (гризуни), лиликоподібних (кажани) і мідидепоподібних (землерийки і кротки) складають більшість європейських ссавців. Особливо велика частка видів, що знаходяться у стані загрози зникнення, характерна для рядів хижих (Carnivora), унгулят (Artiodactyla та Cetacea), кажанів (Chiroptera) і зайцеподібних (Lagomorpha). Кожна з цих систематичних груп включає 21–37 % таких видів.

Таблиця 2. Червонокнижний статус ссавців за рядами (на рівні Європейського регіону)

Ряд	Разом видів	Розподіл за категоріями									Загрозових і вимерлих %
		EX	EW	RE	CR	EN	VU	NT	LC	DD	
Erinaceomorpha	4	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0,0 %
Soricomorpha	30	0	0	0	0	1	2	2	21	4	10,0 %
Chiroptera	40	0	0	0	0	3	7	8	20	2	25,0 %
Lagomorpha	8	1	0	0	0	0	2	1	4	0	37,5 %
Rodentia	85	0	0	0	1	2	4	8	69	1	8,2 %
Carnivora	27	0	0	0	2	1	3	1	20	0	22,2 %
Artiodactyla	14	1	0	0	1	0	1	0	11	0	21,4 %
Cetacea	23	0	0	1	1	2	2	1	4	12	21,7 %
Разом	231	2	0	1	5	9	21	21	153	19	16,5 %

* у вихідній версії ряди розміщено за абеткою, тут — за систематикою.

Географічні особливості

Різноманіття. Географічна структура різноманіття ссавців в Європі яскраво змінюється у просторі: гірські регіони помірної та середземноморської Європи (вкл. Карпати) ясно окреслюють області високого видового багатства. Балканський півострів виглядає гарячою територією (hotspot) для різноманіття ссавців, що висвітлює важливість новоприрощених (до ЄС) країн — Болгарії та Румунії — для охорони біорізноманіття в ЄС. Існує помітний широтний градієнт видового багатства, в якому південна Європа (і особливо південно-східна Європа) містить більше різноманіття видів ссавців, ніж північ континенту. В морській сфері видове багатство є вищим у відкритій Атлантиці, ніж у внутрішніх морях.

Розглядаючи різноманіття ссавців у розрізі країн, першу п'ятірку країн ЄС (the top five EU countries) за видовим багатством формують Франція (142), Іспанія (128), Італія (123), Німеччина (117) та Греція (106). Даних щодо східноєвропейських країн у звіті не представлено, для суміжних з Україною країн наведено такі цифри: Польща — 99 видів, Словаччина — 87, Угорщина — 82, Румунія — 101. Очевидно, що при врахуванні наших даних Україна увійшла би в першу п'ятірку європейських країн за видовим багатством ссавців¹.

Географія видів, що знаходяться під загрозою зникнення, у Європі дещо відрізняється від опису географічної структури загального видового різноманіття. Найвища концентрація видів, що перебувають під загрозою зникнення, знаходиться на Балканах, особливо в Болгарії (рис. 2). Це знову висвітлює важливість Балканського регіону для збереження ссавців у Європі. Середземноморські острови Корсика та Сардинія також є такими, що мають високу кількість «третових» видів ссавців, як і частина Іберії, Піреней та Апеніни. Поширення загрозливих видів морських ссавців корелює із загальною структурою поширення цієї групи: більшість видів є в Атлантиці, менше — у внутрішніх морях.

Структура ендемізму. На мапі (рис. 3) показано поширення ендемічних видів ссавців, тобто тих, що є унікальними для Європи. Ендемізм є відносно високим в низці гірських регіонів, вкл. Піреней, Кантабрійські гори, Альпи та Апеніни. Італійський та Іберійський півострови також мають важливу концентрацію ендемічних видів ссавців. Немає жодного виду морських ссавців, що були б ендемічними в межах ЕМА ареалу.

Головні загрози

Різноманіття загроз має сильний вплив на ссавців у Європі. Для кращого розуміння провідних загроз ссавцям, дослідники ЕМА описали відомі загрози для кожного виду ссавців, використовуючи стандартний список головних загроз (IUCN Major Threat Authority File). Сумацію кількості видів, підвладних кожній загрозі, показано на рис. 4–5.

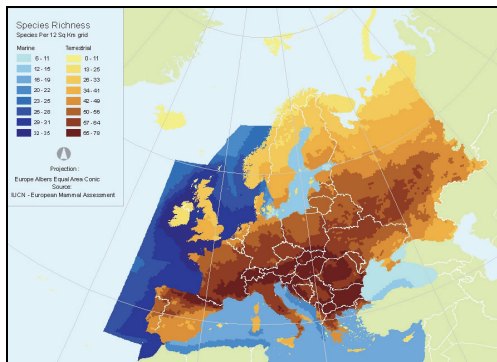

Рис. 2. Поширення видів ссавців, що знаходяться під загрозою зникнення у Європі.

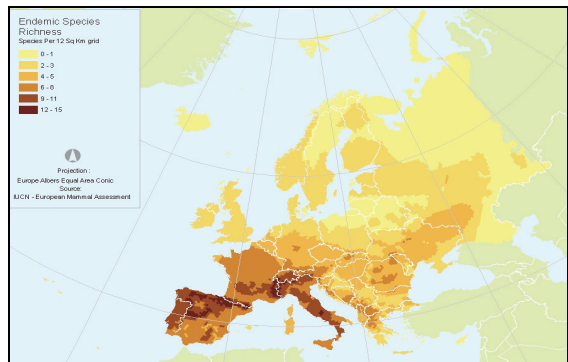

Рис. 3. Поширення ендемічних видів ссавців у Європі (за звітом ЕМА, з дозволу А. Terry та Н. Temple)

¹ Для України на сьогодні відомо 144 види, якщо рахувати вимерлих в історичні часи та адвентивних ссавців. За найскромнішими підрахунками (тільки сучасні аборигени) маємо 116 видів.

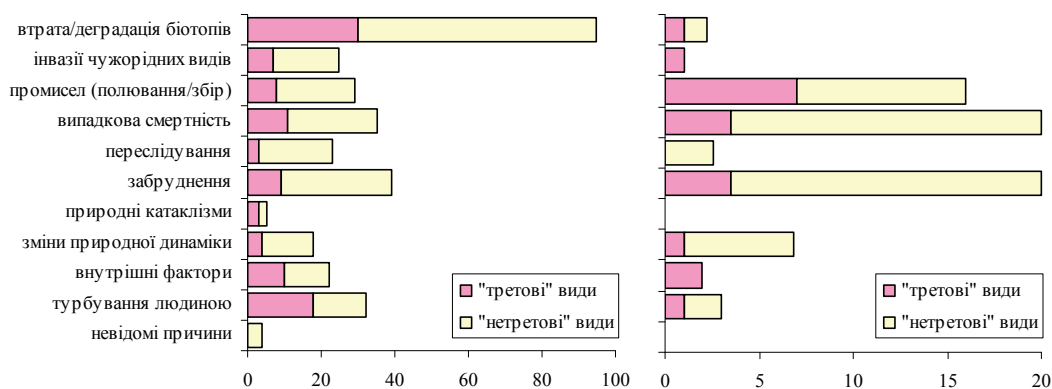

Рис. 4–5. Головні загрози для наземних (ліворуч) і морських ссавців (праворуч) за всією сумою експертних оцінок. Окремо подано дані для груп «третових» («threatened», тобто визнаних такими, що знаходяться у стані загрози зникнення) і «нетретових» (всіх інших) видів. Вісь — кількість видів.

Втрата і деградація біотопів мають дедалі більший вплив на всі групи наземних ссавців, маючи ефект на 27 із 29 видів, що знаходяться під загрозою зникнення, та на 94 види загалом. Кількість видів, що потерпають від втрати чи деградації біотопів, є майже втричі більшою за наступну найбільш звичайну загрозу — забруднення (вкл. глобальні кліматичні зміни). Людське турбування, випадкова смертність (у т. ч. промисел і автомобільні колізії), інвазійні види та здобування також ідентифіковані як суттєві загрози для наземних ссавців Європи. Серед головних загроз для морських ссавців найчастіше вказують дві — випадкову смертність (зокрема, заплутування у рибачькі приладдя та корабельні травми) і забруднення. Ці загрози є особливо суттєвими у внутрішніх морях. Хоча здобування (у т. ч. експлуатація шляхом нерегульованих комерційних китобоїв) становить лише третину загроз, висока значущість цієї загрози показана саме для «третових» видів. Всі види зі статусом VU, EN, CE та RE мають в переліку головних загроз запис «здобування».

Біотопні переваги для кожного виду ссавців визначалися експертами ЕМА за стандартним переліком головних біотопів (IUCN Habitat Authority File). Найбільш часто використовуваними є штучні наземні біотопи (вкл. орні землі, пасовища, плантації, сільські сади, міські території). Це загалом не дивно, оскільки Європа має довгу історію широкого людського впливу на ландшафт. Найбільш часто використовуваним природним і напівприродним біотопом є ліс (вкл. суцільні ліси та узлісся). Чагарникові біотопи та природні і напівприродні луки також часто використовуються великою кількістю видів.

Подяки. Щиро дякую організаторам і ведучим семінару Dr. Andrew Terry (IUCN Regional Office for Europe) та Dr. Helen Temple (Red List Programme IUCN) і Олені Годлевській (Інститут зоології НАНУ) за величезну допомогу в організації моєї участі у роботі ЕМА.

Джерела в Інтернеті

IUCN Guidelines for the Application of Red List Criteria at Regional levels.

<http://www.iucn.org/themes/ssc/redlists/regionalguidelines.htm>.

IUCN Habitat Authority File. http://www.iucnredlist.org/info/major_habitats.html.

IUCN Major Threat Authority File. http://www.iucnredlist.org/info/major_threats.html.

IUCN Red List Categories and Criteria. http://www.iucnredlist.org/info/categories_criteria.html.

Mammals in the European Union [A short booklet with report of EMA workshop 2006].

http://www.ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/ema/docs/ema_leaflet.pdf.

The European Mammal Assessment press pack.

http://www.ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/ema/docs/ema_press.zip.

The Status and Distribution of European Mammals [A detailed analysis of the results of the EMA workshop].

http://www.ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/ema/docs/ema_publication.pdf;

htm-версія: <http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/ema/species/all.htm>.